

עקרונות המלחמה של ישראל הקדום: הקרב על העיר שומרון כמקרה בוחן

יאיר אלמקייס*

תקציר

אחאב מלך ישראל הוא המלך השני בשושלת בית עמרי בממלכת ישראל, שושלת שהטביעה חותם משמעותי ביותר על תקופת המקרא, ולכן גם המחקר עסק הרבה בשושלת זו בכלל ובדמותו של אחאב בפרט. עם זאת, נושא מרכזי שלא נבחן דיו במחקר הוא ניתוח הקרבות שבהם השתתף אחאב. קרבות אלו מציגים את אחד השלבים המוקדמים בהיסטוריה של ישראל שבו אנו יכולים להעריך את יכולותיו של צבא ישראלי מאורגן, הפועל תחת שלטון מרכזי ומוזכר הן במקרא הן במקורות חוץ-מקראיים. מגוון המקורות האלה (מקרא, כתובת מישע, כתובת תל דן, כתובות שלמנאסר השלישי, האובליסק השחור) הופך את המחקר על קרבות אלו לעבודת פסיפס של שזירת הקשרים בין המקורות השונים.

מאמר זה יבחן את הקרב על העיר שומרון (מלכים א כ, א-כב) כמייצג את דרכי הפעולה של הצבא הישראלי בימי אחאב ובית עמרי. במהלך הניתוח יוצגו עקרונות המלחמה הידועים לנו כיום והמוכרים בעולם העתיק. לאור ניתוח זה והנתונים המקראיים, ההיסטוריים והארכיאולוגיים שיש בידינו, נבדוק אם אפשר להעלות מהם את תורת הלחימה והנורמות הצבאיות של צבא ממלכת ישראל.

מילות מפתח: בית עמרי, ממלכת ישראל, ניתוח קרבות, הצבא הישראלי, אחאב, שומרון, ארם, אשור, שלמנאסר השלישי, עקרונות המלחמה

המאה התשיעית לפנה"ס הייתה תקופה חשובה בתהליך התעצבות הממלכות הטריטוריאליות בלבנט, ובהן הממלכה הצפונית, ממלכת ישראל. הגורמים המרכזיים הבאים לידי ביטוי מכך הם: בניית שלטון מרכזי ריכוזי וחזק, בניית עיר הבירה שומרון, כריתת בריתות אזוריות ופיתוח יכולת צבאית מקצועית (פינקלשטיין וסילברמן 2003, 186-193; Sergi 2015: 57-78). המייצגים הבולטים של תקופה זו בממלכת ישראל הם מלכי בית עמרי,¹ ובפרט אחאב, השני בשושלת, שמלך 22 שנה, וככל הנראה חלק ניכר מן הבנייה ומן העיצוב הממלכתי נעשה בתקופתו (בורנשטיין 2003, 7-19, 102-105, 205-207; Finkelstein 2013: 29-42).

1 במאמר זה אלך לפי הגישה הקלאסית במחקר על שושלת בית עמרי: עמרי, אחאב, אחזיה ויהורם. לשיטה אחרת ראו: ברוכיאונא 2013; 217. Berlyn 2007: 217. יש לציין שלפי חוקרים אלו יהוא היה מצאצאי עומרי אך מבית מקביל לאחאב.

ממלכת ישראל בתקופה זו הייתה כוח גיאופוליטי חשוב מאוד במרחב. עובדה זו נתמכת הן ממקורות חיצוניים הן מן הממצא הארכיאולוגי. מלכי בית עמרי מוזכרים בהקשרים חוץ-מקראיים בשמותיהם, וחותרם הבנייה שלהם מוכר וברור. לכן, ניתן – אולי בפעם הראשונה ברמת ודאות גדולה למדי – לבצע הקבלה בין האמור במקרא ובין ההיסטוריה, ולייחס מהימנות גדולה לתיאור המקראי של ימי בית עמרי (פינקלשטיין וסילברמן 2003, 190–193; Radner 2012; 83–102; Finkelstein 2011; Na'aman 2005). לצבא יש תפקיד חשוב בפיתוח כוח גיאופוליטי במרחב ובעיצוב הלאומיות הישראלית.² לכן, המאמר מבקש להתחקות אחר הטקטיקות הצבאיות של צבא בית עמרי ולנתח אותן. לצורך ניתוח זה בחרנו להתמקד בקרב על העיר שומרון, המתואר בספר מלכים א (כ, א–כב), כטקטיקה צבאית מייצגת של צבא בית עמרי. קרב זה הוא הקרב הראשון במקרא שבו מוזכרת השתתפותו של אחאב בן עמרי, ותיאורו המקראי הוא המפורט ביותר מבין קרבות בית עמרי. לטובת ניתוח הפרק והבנתו ניעזר הן במקור המקראי הן במקורות הארכיאולוגיים וההיסטוריים מתקופה זו. מטרת המאמר להבין את היכולות הצבאיות-אסטרטגיות של הצבא הישראלי לאור המקורות השונים (מקראיים, היסטוריים וארכיאולוגיים). שיטת הניתוח עצמה תפורט להלן.

כדי לנתח את הקרב על העיר שומרון עלינו להבין תחילה כמה נקודות מפתח: מתי נערך הקרב ברצף הקרבות של אחאב? מה היה מצב הכוח הצבאי של בית עמרי באותה תקופה? ומהם הכלים (עקרונות המלחמה) שבעזרתם ננתח את הקרב?

מצבו הצבאי של אחאב לפני הקרב על העיר שומרון וזמן הקרב המשוער

שושלת בית עמרי עלתה לשלטון בהפיכה צבאית, ועמרי היה "שֵׁר צָבָא עַל יִשְׂרָאֵל" (מלכים א טז, טז). לאחר שעמרי³ ביסס את שלטונו בישראל הוא הפעיל את הצבא לכיבוש מואב ושעבודה, ותוצאות פעולות אלו נשמרו גם בימי אחאב. ככל הנראה הוא גם ניהל מערכה צבאית מול ארם (מצבת מישע שורות 3–8, על פי אסופת כתובות היסטוריות מאשור ובבל 2003, 10–11; מלכים ב ג, ג–ד; שם כ, לג).

2 במאות ה־10–11 לפנה"ס החלו להתגבש המדינות הטריטוריאליות במרחב הלבנט, ובד בבד גם החלו להתעצב התרבויות והזהויות האתניות במדינות השונות. בסופו של התהליך נוצרו לאומים שונים בעלי גבולות טריטוריאליים ומאפיינים אתניים עצמאיים (Sergi 2015).

3 עמרי מלך על ישראל 11–12 שנה, ובשש השנים הראשונות למלכותו הוא עדיין נמצא במלחמה על השלטון נגד שר הצבא השני הטוען לכתר – תבני בן גינת. למעשה, ניתן להניח שפעולותיו המשמעותיות של עמרי (כיבוש מואב והקמת שומרון כעיר בירה) אירעו לאחר שנות המלחמה עם תבני, ושהן התרחשו בזריזות יחסית (תדמור 1969, 160–179; Rainey and Notley 2006: 197).

מהלכים צבאיים אלו הם חלק מאירועי הלחימה בימי בית עמרי, כמפורט בטבלה 1 להלן.

טבלה 1: קרבות בית עמרי לפי סדר כרונולוגי משוער

שם המלך הישראלי	האויב	תוצאת העימות או הקרב	מקור
עמרי	ארם	גביית מיסים לעיר הבירה שומרון	מלכים א כ, לד
עמרי	מואב	כיבוש מואב ושעבודה	כתובת מישע; מלכים ב ג, ד
אחאב	מואב	בניית מצודות וחיזוק שעבוד מואב	כתובת מישע; חיזוק מן הממצא הארכיאולוגי ביהן ובעטרות (Finkelstein and Lipschits 2010)
אחאב	ארם: הקרב על העיר שומרון	הקרב על העיר שומרון: ניצחון ישראלי בקרב למרות יתרון ארמי מובהק	מלכים א כ, א-כב
אחאב	ארם: קרב אפק	קרב אפק: הפסד ארמי	מלכים א כ, כב-לד
אחאב	אשור: קרב קרקר	ככל הנראה ניצחון לקואליציה - בלימת התפשטות אשור מערבה; אחאב מלך ישראל מוזכר במפורש כאחד ממובילי הקואליציה	המונולית מכורח - כתובת שלמנאסר
אחאב	ארם: קרב רמות גלעד	אחאב מת בקרב, והקרב מסתיים ללא הכרעה ברורה	מלכים א כב, לא-לח
יהורם	אשור	ייתכן שהשתתף בקואליציית המלכים נגד אשור וסייע בבלימת הצבא האשורי, אך אין סימוכין לכך בכתובות	את ההנחה העלה בין השאר גליל (Galil 2002) על סמך ניתוח כתובות שלמנאסר
יהורם	מואב	מסע קרב לכיבוש מואב שנית: הסתיים בכישלון הצבא הישראלי	מלכים ב א, א; שם ג, ה; דברי הימים ב כ, א-לז
יהורם	ארם: מצור על העיר שומרון וקרבות בצפון הממלכה	ישראל מאבדת משטחה לטובת הממלכה הארמית ברצף עימותים	מלכים ב ו, כד-ז, כ
יהוא	אשור	התפרקות הברית נגד האשורים: כניעת ישראל לאשור	אנאלים של שלמנאסר השלישי משנתו ה-18; האובליסק השחור

ניתן לראות כי מארג ההתרחשויות הצבאיות יוצר מעין עקומת פעמון בימי שלטונם של מלכי בית עמרי, ונראה ששיא ההתרחשויות אירעו בימי שלטונם של מייסד השושלת עמרי ובנו אחאב. עמרי היה ללא ספק מלך חזק שככל הנראה היה עסוק מאוד בתחילת דרכו בביסוס שלטונו ובמאבקים פנימיים. הוא הצליח לכרות בריתות עם העמים שסבבו את ממלכת ישראל, ובכך ליצור שקט מדיני שאפשר לו להתחיל בכמה מפעלי בנייה צבאיים ואף לכבוש את מואב. בימי מלכותו של עמרי הכוח הצבאי עדיין היה מוגבל, ונראה כי צבא ממלכת ארם היה חזק יותר, ולכן נכפתה על ממלכת ישראל העלאת מיסים,

כפי שעולה מן הברית שכרת אחאב עם בן־הדד: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי הָעֲרִים אֲשֶׁר לָקַח אָבִי מֵאֵת אָבִיךָ אֲשֵׁיב וְחֻצוֹת תִּשָּׂים לָךְ בְּדַמְשֶׁק כַּאֲשֶׁר שָׂם אָבִי בְּשֶׁמְרוֹן וְאֲנִי בְּבִרְיֵת אֲשֶׁלְּחָךְ וַיִּכְרַת לוֹ בְּרִית וַיִּשְׁלַחְהוּ" (מלכים א כ, לד).

לאור האמור ניתן להבין כי הכוח הצבאי שעמד לרשותו של אחאב לפני קרב קרקר היה כוח צבאי חזק, מיומן ושקול להתמודדות עם ארם.

שיטת ניתוח הקרב⁴

הניתוח יתבצע לאור הנתונים הידועים במחקר (הממצא הארכיאולוגי ומארג הבריתות של בית עמרי) ועל פי עקרונות הקרב והמלחמה הבסיסיים. ראשית נעמיד לנגד עינינו את עקרונות ניהול הלחימה בעולם העתיק, לדוגמה:

קביעת מיקום וזמן: קרבות בשטח פתוח נקבעו מראש, ואלמנט ההפתעה אינו קיים בקרבות כאלה.

קרבות מצור: קרבות יוצאי דופן, כיוון שהתוקף יכול להפגיע את היריב בפשיטה זריזה, והתוקף יכול להיעזר באלמנט ההפתעה.

אוכלוסיית האויב: אין אוכלוסייה לא מעורבת או הפרדת חלק מן האוכלוסייה מסיבות הומניות. כל אוכלוסיית היריב היא מטרה לגיטימית לפגיעה.

יחסי הכוחות בין מדינות שכנות: המצב הטבעי הוא, שיש סכסוכי גבול מלחמתיים שעלולים להתפתח לעימותים צבאיים גדולים יותר. יחסי שלום בין מדינות שכנות בעולם העתיק הוא מצב זמני ושברירי.

זמני הקרבות: בדרך כלל לא נערכו קרבות בחורף בגלל קשיי התחבורה בדרכים הבוציות של הצבאות. כמו כן, הלוגיסטיקה הקשורה ללחימת חורף מורכבת מאוד, ולכן בעונה זו נכנסו החיילים הקבועים למחנות חורף והשאר שוחררו לבתיהם.

עקרונות אלו,⁵ השונים בדרך כלל מן הטקטיקה בעולם המודרני, יודגשו לפי הצורך בניתוח הקרבות, וכן ניעזר בעקרונות המלחמה המקובלים כיום ככלים לתכנון ולניתוח של שדה הקרב המודרני: תחבולה, רציפות והמשכיות, רוח לחימה, עומק ועתודה, ריכוז מאמץ, פשטות, מיצוי הכוח, דבקות במשימה לאור המטרה, יוזמה והתקפיות (אגף מבצעים תורה והדרכה 1996). אף שסביר שבעולם העתיק לא השתמשו במונחים אלו בדיוק, כבר במאה השישית לפני הספירה הובאו לידי ביטוי עקרונות לחימה דומים (סון טסו 1994), וניתן להניח אפוא שהם הנחו את ראשי הצבאות כבר בתקופה קדומה זו.

4 אף שיסודותיהם של עקרונות המלחמה זהים, הם משתנים מעט מצבא לצבא, וכל צבא בוחר על פי שיקול דעתו להדגיש עקרונות מסוימים על חשבון אחרים ולהפוך אותם לעקרונות המובילים מבחינתו מבלי לבטל לחלוטין את העקרונות האחרים. במאמר זה בחרתי לנתח את דמותו של אחאב על פי עקרונות המלחמה של צה"ל, כפי שנקבעו לראשונה בשנות החמישים, ולאחר מכן התפרסמו חלקית בשנת 1965. בשנת 1996 התפרסמו העקרונות האלה סופית על ידי אגף מבצעים תורה והדרכה (אג"מ תוה"ד) של הפיקוד הבכיר.

5 את העקרונות האלה (בנפרד) הזכירו למשל החוקרים האלה: הרצוג וגיוחון 1981, 114-119; סון טסו 1994; גליל 2001, 30-35. במאמר זה ליקטתי את העקרונות המרכזיים הרלוונטיים לענייננו.

הקרב על העיר שומרון⁶

בפרק זה (מלכים א כ) יש היבטים ספרותיים וכתובה מגמתית, אך בדיוננו כאן לא נתייחס אליהם אלא לנתונים שניתן להפיק מקריאת הטקסט ומניתוחו הכללי.⁷ קרב זה כאמור מתואר במקרא (מלכים א כ, א-כב) בצורה המפורטת ביותר מבין הקרבות של אחאב, וגם מתוארת בו השתלשלות המאורעות לפני הקרב ולאחריו, וכך ניתן ללמוד הרבה על אופן ניהול המערכה והכנת הכוחות לקרב.

וּבֶן הַדָּד מֶלֶךְ אָרָם קָבַץ אֶת כָּל חֵילוֹ וּשְׁלֹשִׁים וּשְׁנַיִם מֵלָךְ אֶתּוֹ וְסוֹס וּרְכָב וַיַּעַל וַיֵּצֵר עַל שֹׁמְרוֹן וַיִּלָּחֶם בָּהּ (שם כ, א).

האיום המרכזי על ארם במאה התשיעית לפנה"ס היה הצבא האשורי, אך בשנת 855 לפנה"ס,⁸ כשהצבא האשורי היה עסוק במערכה באזור בית עדן, גוזן ולאורך הפרת, הוא לא איים על ארם, ולכן יכלו הארמים להפנות את תשומת ליבם דרומה אל הממלכה הישראלית המתעצמת ולהבין שזו השעה המתאימה לעצור את התפתחות ממלכת ישראל (Yamada 2000: 130–143).

בן־הדד מלך ארם־דמשק ניצל את ההזדמנות וקיבץ כוח גדול מאוד למלחמה על ישראל, ועל פי המקרא השתתפו בה 32 מלכים⁹ וצבאותיהם. המניע של בן־הדד היה להחליש את הממלכה הישראלית, שכוחה עלה ולכן החלה לאיים על ארם, בעיקר לאור ההשתלטות הישראלית על מואב בימי עמרי והברית הפיניקית־ישראלית כפי שבאה לידי ביטוי בנישואי אחאב לאיזבל (197: Rainey and Notley 2006; 184: II Kings 1988). המטרה הברורה של בן־הדד במלחמה זו הייתה כיבוש העיר שומרון, כנראה מתוך הבנה שניפילת שומרון תביא לירידת המורל ותפגע ברצון העם להילחם בארם. בן־הדד ראה את התחזקות ממלכת ישראל בתקופת אחאב, והוא פחד לאבד את העליונות הארמית, שגברה בימי עמרי: "וַיֵּאמֶר אֵלָיו הָעָרִים אֲשֶׁר לָקַח אָבִי מֵאֵת אָבִיהָ אֲשִׁיב וְחֻצוֹת תְּשִׁים לָהּ בְּדַמְשֶׁק כַּאֲשֶׁר שָׁם אָבִי בְּשֹׁמְרוֹן" (מלכים א כ, לד). לפיכך, בן־הדד רצה כאמור להחליש את ממלכת ישראל ולהקטין את האיום ממנה (פינקלשטיין 1973).

מיקום הקרב

מזר (1964), וזרטל (1997) הסכים עימו, מיקמו את הקרב עצמו הרחק מן העיר שומרון. את "סְכּוֹת", המוזכרת בפסוק טז, הם מזהים כעיר סוכות (תל דיר עלא), השוכנת לצד

6 ניתוח זה מתבסס בין היתר על הרצאתו של אל"מ יואב ירום בכנס שומרון הרביעי, שנערך במבוא דותן ב־22.4.14. ההרצאה זמינה לצפייה בקישור: www.youtube.com/watch?v=8LJZZMyfuFI.

7 הפקת הנתונים מן הטקסט נעשתה בעיקר על פי שיטתו של ליוורני והיסודות שהוא מניח לניתוח טקסטים היסטוריים קדומים (Liverani 1973).

8 יש שיטות שונות באשר לתאריך המדויק (ראו לדוגמה: 197: Rainey and Notley 2006; 184: II Kings 1988), אבל כולן סובבות סביב השנים 858–855 לפנה"ס, כך שמבחינה אסטרטגית אין הבדלים רבים ביניהן.

9 יש להעיר שאין הכוונה למלכים אוטונומיים אלא לשליטים מקומיים ששלחו יחידות צבאיות למערכה והיו כפופים למלך ארם בתחומים מרכזיים כגון העלאת מיסים, מחויבות צבאית ועוד (להרחבה ראו: מזר 1977, 211).

מוצא היבוק אל בקעת הירדן וסמוך לירדן עצמו. להערכתם, הארמים הגיעו לשומרון דרך עמק סוכות – נחל תרצה והדרכים העולות לשומרון ממזרח. לפי שיטה זו, הצבא הישראלי בראשותו של אחאב הפתיע אותם בנחל תרצה והמשיך למפקדתו של בן-הדד בעמק סוכות. אלא שקשה לקבל שיטה זו מכמה סיבות:

1. לא מצאנו מערכה אחרת בתקופת המקרא שבה הוטל מצור פיזי על עיר, ומפקד המצור עם קציניו וחייליו המעולים יושבים במרחק 38 ק"מ בקו אווירי מאזור המצור, ובמרחק הליכה כפול מזה. בכל תיאורי ההסגר על עיר מצויים הצבא התוקף ומפקדתו סמוך לעיר,¹⁰ ומשם מנוהלת פעולת המצור (אפעל 1996, 40–55).
2. הנביא בשומרון הבטיח למלך ישראל שהניצחון יבוא בו ביום: "כֹּה אָמַר ה' הֲרֵאִיתָ אֵת כָּל הַהֶמוֹן הַגָּדוֹל הַזֶּה הַנִּינֵי נִתְּנוּ בַיּוֹד הַיּוֹם" (מלכים א כ, יג). הבטחה כזו יכולה להתממש רק אם הצבא הארמי חנה על העיר שומרון ממש, שכן לפי שיטת ידן וזרטל "נס" כזה יתרחש רק לאחר כמה ימים, כשהצבא יגיע מאזור עמק סוכות לשומרון.
3. התנהלות המערכה הצבאית מתוארת בהמשך הפרק כמהלך טקטי מהיר שבו יוצאים אנשים משומרון בצוהריים כחום היום (שם).
4. לפי הנחת המוצא, יתרונו של בן-הדד נבע מאלמנט ההפתעה, ולכן תחילה הסכים אחאב לתנאי הכניעה הראשוניים. יתרון זה נעלם לחלוטין אם הקרב נערך במרחק רב כל כך משומרון.

לכן, סביר יותר בעיני לקבל את שיטתם של חוקרים אחרים (למשל: ידן 1963, 303; פינקלשטיין 1973; בורנשטיין 2003, 99–105), ולפיה הקרב אכן היה על העיר שומרון עצמה, כפי שנראה מקריאה פשוטה של המקרא. לשיטה זו, הצבא הארמי חנה בעמק שומרון ומשם צר על העיר וניהל את הדיאלוג עם אחאב, הנצור בעיר. נראה שהצעת ידן בדבר הדרך שעשה הצבא הארמי אל העיר שומרון היא ההגיונית ביותר לצבא המעוניין לתקוף בהפתעה את שומרון. בן-הדד הגיע אל העיר שומרון ממזרח, דרך נחל תרצה אל שכם, ומשם בדרך המערבית המקיפה את רכס הר עיבל עד העיר שומרון (ראו איור 1). דומה שהמילה "סְכּוֹת" (פסוק טז) מתארת את מצב חנייתו של הצבא הארמי ולא שם מקום, כשיטת ידן. הסיבה לבחירת נתיב תנועה זה הייתה להימנע מעימות עם הערים המבוצרות בצפון הארץ ולהפתיע את הצבא הישראלי, שרובו שכן בעמק יזרעאל ובמגידו (אוסישקין 2010; 95; Finkelstein 2013). הרציונל הארמי בתקיפת עיר הבירה היה מהלך טקטי מבריק, שכן ניצחון כזה היה משפיל את הממלכה הישראלית וגורם נזק מועט מאוד לצבא הארמי, מבלי שיזדקק להתעמת חזיתית עם עוצמת הצבא הישראלי. לחנייתו

10 מקרה זה אינו דומה כלל לניהול המשא ומתן של קציני סנחריב כשצבאו של סנחריב נמצא הרחק מן העיר. לסנחריב ולצבאו היה עליונות מובהקת ביחס לצבא יהודה, הנחבא מאחורי חומות ירושלים ונאלץ לדון בתנאי הכניעה רק באיומי מצור אשורי (מלכים ב יח, יג-לז). במקרה שלנו נקודת המוצא היא שיחסי הכוחות שקולים בין ארם לישראל – וייתכן שלישראל היה אפילו יתרון בשדה הקרב – ובמצב כזה לא סביר שאחאב יניח לצבא הארמי לצור על עיר הבירה. לכן, המהלך של בן-הדד תפס את אחאב מופתע ולא ערוך כראוי, וכפי שיובהר להלן הפתעה כזו אפשרית רק אם צבאו של בן-הדד חנה פיזית בשערי העיר שומרון.

הם" (מלכים א כ, ב-ג). אחאב הבין את מצבו והסכים לתנאים: "וַיַּעַן מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר כְּדַבְּרָה אֲדֹנָי הַמֶּלֶךְ לִּי וְכָל אֲשֶׁר לִי" (שם כ, ד). הסיבה להסכמת אחאב נעוצה בהבנתו את מצבו, ואולי גם כיוון שבאותו רגע הוא הסכים "להפסיד" במערכה זו מתוך מחשבתו על תכנון המהלך הצבאי הבא לאחר שיסיים לעצב¹¹ את צבאו – אז יוכל לפתוח במערכה נוספת מול ארם ולהשיב את שהפסיד במערכה; כלומר, אחאב הפעיל כאן שיקול דעת טקטי והעדיף הפסד נקודתי במערכה אחת לעומת ניצחון בקרב השלם כולו. מכך ניתן לראות את שיקול דעתו של אחאב בניתוח המציאות ובבחירת העיתוי הנכון לעימות.

תשובתו של בן-ההדד הייתה: "כִּי שָׁלַחְתִּי אֵלֶיךָ לְאָמֹר כִּסְפָה וְזָהָבָה וְנִשְׂיָהּ וְנִבְנִיָה לִי תַתֶּנּוּ. כִּי אִם פָּעַת מָחָר אֲשַׁלַּח אֶת עַבְדֵי אֱלֹהֶיךָ וְחָפְשׁוּ אֶת בֵּיתְךָ וְאֶת בְּתֵי עַבְדֶיךָ וְהָיָה כָּל מַחְמַד עֵינֶיךָ יְשִׁימוּ בְיָדָם וְלָקְחוּ" (שם כ, ה-ו). נראה שאחאב שם לב לשינוי קטן אך משמעותי מאוד בדברי בן-ההדד: בן-ההדד לא הסתפק בהסכמתו של אחאב לתת כופר או תשלום מסוים בעצמו כדי לסיים את הסכסוך, אלא דרש שעבדיו יבואו וייקחו את כל העולה על רוחם ("כִּי אִם פָּעַת מָחָר אֲשַׁלַּח אֶת עַבְדֵי אֱלֹהֶיךָ [...] וְהָיָה כָּל מַחְמַד עֵינֶיךָ יְשִׁימוּ בְיָדָם וְלָקְחוּ"). בעיני אחאב השינוי הזה היה קריטי, והוא לא היה יכול להסכים לו: אין הוא מעיד רק על כניעה סמלית, אלא גם על תבוסה ועל נפילת עיר הבירה בידי אויב, נפילה שמסמנת את תחילתה של תבוסה כללית. לכן, הוא פנה לעמו כדי לקבל לגיטימציה למהלך הבא שלו והתייעץ עם ראשי העם כיצד להגיב לשינוי של בן-ההדד: "וַיִּקְרָא מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל לְכָל זִקְנֵי הָאָרֶץ [...]". (שם כ, ז).

ניהול הקרב

המקרא מתאר את התייעצותו של אחאב עם זקני העם לפני שנקט פעולה כלשהי, וכיצד הצליח לשכנע את העם בצדקת החלטתו שלא להיכנע:

וַיִּקְרָא מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל לְכָל זִקְנֵי הָאָרֶץ וַיֹּאמֶר דַּעוּ נָא וּרְאוּ כִּי רָעָה זֶה מִבְּקֶשׁ כִּי שָׁלַח אֵלַי לְנָשִׂי וּלְבָנַי וּלְכַסְפִּי וּלְזָהָבִי וְלֹא מִנְעַתִּי מִמֶּנּוּ. וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו כָּל הַזִּקְנִים וְכָל הָעָם אֵל תִּשְׁמַע וְלֹא תֵאבָה. וַיֹּאמֶר לְמַלְאָכָי בֶּן הַדָּד אַמְרוּ לְאֲדֹנָי הַמֶּלֶךְ כָּל אֲשֶׁר שָׁלַחְתָּ אֵל עַבְדְּךָ בְּרֵאשֵׁנָה אֲעִשֶׂה וְהַדָּבָר הַזֶּה לֹא אוֹכַל לַעֲשׂוֹת וַיִּלְכּוּ הַמַּלְאָכִים וַיִּשְׁבְּהוּ דָבָר (שם כ, ז-ט).

התייעצות כזו של מלך עם נתיניו לפני ביצוע פעולה היא נדירה יחסית במקרא.¹² ניתן להציע שאחאב ניסה לגייס לגיטימציה למעשהו ולסירובו לעמוד בתנאי הכניעה, ושמטרתו

11 בעולם העתיק גיוס הצבא וארגונו היו פעולות מורכבות שנמשכו שבועות ארוכים, שכן מלבד גיוס החיילים המקצועיים יש צורך בגיוס חיילים חצי מקצועיים ותומכים מן האזרחים הפשוטים שנקראו בעיתות מצוקה. לכן, לאחר שאחאב הבין שהוא נמצא בעמדת נחיתות, הוא העדיף הפסד טקטי מתוך מחשבתו שכעבור זמן מה יוכל לשפר את עמדתו ולהתמודד טוב יותר עם הארמים.

12 המקרה המפורסם ביותר של התייעצות כזו במקרא היה בימי רחבעם בן שלמה – הוא התייעץ עם הזקנים והנערים, אך לבסוף עשה כעצה שהתאימה יותר לדעתו (מלכים א יב, א-טו).

הייתה ללכד את השורות סביבו ולאפשר לו לבצע מהלכים צבאיים בחופשיות רבה יותר, ובכך לפעול לפי עקרון המלחמה המוכר: "אחדות השורות", או בניסוחו של צה"ל – עקרון "רוח הלחימה" (אגף מבצעים תורה והדרכה 1996, 11; יוחננוף 2014). כדי לחזק ביתר שאת את הלגיטימציה שלו התייעץ אחאב גם עם נביא ה'¹³. בשלב זה נעשה העימות צבאי, ולאחאב היה אינטרס לסיימו בהקדם האפשרי מכיוון שעם התארכות הלחימה הצליח הצבא הארמי להשלים את המצור על העיר שומרון ולכלות את השדות החקלאיים סביבה (אפעל 1996, 53–54, 104–107). לכן, אחאב יצא מן העיר ונקט יוזמה ראשונית בקרב:

וּיְפַקֵּד אֶת נְעָרֵי שָׂרֵי הַמְּדִינֹת וַיְהִי מְאֵתָם שְׁנַיִם וּשְׁלֹשִׁים וְאַחֲרֵיהֶם
פָּקֵד אֶת כָּל הָעָם כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שִׁבְעַת אֲלָפִים. וַיֵּצְאוּ בְּצֹהְרֵם וּבֵן
הַדָּד שְׁתֵּה שְׂכֹר בְּסִכּוֹת הוּא וְהַמְּלָכִים שְׁלֹשִׁים וּשְׁנַיִם מִלֶּךְ עֶזְרָא אֹתוֹ.
וַיֵּצְאוּ נְעָרֵי שָׂרֵי הַמְּדִינֹת בְּרֵאשֹׁנָה וַיִּשְׁלַח בֶּן הַדָּד וַיְגִידוּ לוֹ לֵאמֹר
אֲנִישִׁים יֵצְאוּ מִשְׁמֶרֶן. וַיֹּאמֶר אִם לְשָׁלוֹם יֵצְאוּ תִפְשׂוּם חַיִּים וְאִם
לְמַלְחָמָה יֵצְאוּ חַיִּים תִּפְשׂוּם. וְאַלֶּה יֵצְאוּ מִן הָעִיר נְעָרֵי שָׂרֵי הַמְּדִינֹת
וְהַחִיל אֲשֶׁר אַחֲרֵיהֶם. וַיְכּוּ אִישׁ אִישׁ וַיִּנְסוּ אָרֶם וַיִּרְדְּפֵם יִשְׂרָאֵל
וַיִּמְלֹט בֶּן הַדָּד מִלֶּךְ אָרֶם עַל סוּס וּפָרָשִׁים (מלכים א כ, טו-כ).

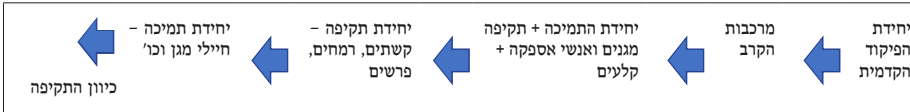
אחאב השתמש כאן בעקרון הלחימה "יוזמה והתקפיות". החלטתו של אחאב לתקוף את בן-הדד בצוהרי היום, כשאיש לא ציפה לכך, היא יישום עקרון מלחמה נוסף – "תחבולה": אחאב הפתיע את הצבא הארמי ופגע בסדר ובארגון שלו.

השלב הבא בקרב היה יציאתם המפתיעה של הכוחות הישראליים מן העיר. תחילה יצא כוח חלוץ קל ומהיר, המכונה "נערי שרי המדינות", בפיקודו הישיר של אחאב. כוח זה יצר מגע מידי עם כוחות הצבא הארמיים והצליח לבלבל ולהפתיע אותם. מייד לאחריו יצא הכוח המרכזי – 7,000 לוחמים – וסיפק מידת הצלחה מרבית לצבא הישראלי בקרב. פעולה זו לא אפשרה לצבא ארם הנבון להתארגן, וחוסר הארגון גרם לו מנוסה כללית. מצב זה, כוח בעקבות כוח, נוצר כדי לממש עיקרון נוסף בקרב: "רציפות והמשכיות בקרב" עד הכרעת האויב.

בניתוח זהיר אפשר להבחין בהבדלים בין סוגי הלוחמים בצבא הישראלי. כמה ביטויים בטקסט מעידים שהכוח הראשון היה "נערי שרי המדינות" – 232 לוחמים, שאחאב מונה תחילה ופוקד אותם – ושהכוח השני היה הקבוצה המכונה "העם" או "החיל". נקודה נוספת הידועה לנו היא, שהיו פרשים ומרכבות בצבא ישראל (פרשים – מלכים ב ט, כה; מרכבות – עדות מקרב קרקר, מלכים א כב, לה). על בסיס ניתוח צבא אשור (De Backer 2009: 272–279) ניתן להניח שכוח החלוץ הורכב מחיילים מקצועיים קבועים, מעין סירת קדמית

13 בשל התיאור החיובי לכאורה של אחאב בסיפור הזה וההתייעצות שלו עם נביא ה', הועלתה השערה שפרק זה לא נכתב על ידי העורך הדוֹטְרוֹנוֹמִיסְטִי, אלא היה חלק ממסורות ישראליות ורק מיקומו בספר מלכים נערך בתקופה מאוחרת יותר (Sergi 2015).

של משמר המלך,¹⁴ ואילו הכוח העיקרי, "החיל", אומנם הונהג בידי חיילים מקצועיים אך הלוחמים עצמם גויסו בגיוס המוני והיו מקצועיים למחצה. הכוח הישראלי הראשוני ("נערי שרי המדינות") רכב כנראה על סוסים כדי לנצל את אפקט ההפתעה באופן מיטבי,¹⁵ ואילו עיקר הכוח יצא אחר כך במשולב (מרכבות, פרשים ובעיקר חיל רגלים). תפיסה זו של מערך כוח הצבא הישראלי מצביעה על חלוקה מסוימת בתוך הצבא הישראלי, ואפשר להשוותו לכוח "עילית" דומה במערך הצבא האשורי, כפי שמוצג באיור 2:

איור 2: יחידת תקיפה מהירה של הצבא האשורי (על פי De Backer 2009: 272)

יחידה זו מורכבת מכוחות תקיפה ואספקה זמינים וקרובים אחד לשני. הכוח המרכזי רכב על סוסים, וייתכן ששני פרשים רכבו על סוס אחד – פרש אחד נשא מגן, והשני נשא קשת או רומח. החיילים ביחידות הללו היו המקצועיים והמובחרים ביותר בצבא, ובעת הצורך יכלו גם לשמש חיילי רגלים. חוליית הפיקוד מוקמה בסוף הכוח ולא בראשו, כדי שתוכל לשלוט בקרב מאחור; גם בצבאותיו של שלמנאסר השלישי השתמשו בחוליה כזו באותם ימים שבהם שלט אחאב בישראל (Galil 2002).

כדי להבין מעט טוב יותר את צורות הלחימה האלה נתבונן באיור 2. בשני סוגי היחידות תמיד הראשונים בקרב היו בעלי מגן מלא, מעין תומכי קרב ביחידת תקיפה מלאה. ההרכב הנוסף השתנה לפי הפירוט הזה: נושאי מיגון (תומכי לחימה עם חניתות או בלעדיהן), קשתים, נושאי רומח, קלעים, ולבסוף הפרשים, שהיו מוגנים והמתינו לתקיפה על פי הוראת המפקד. ביחידת תקיפה מהירה הפרשים היו קדמיים יותר, וכך הועדף אפקט המהירות על חשבון אפקט האבטחה כשחשיבות המהירות להכרעת הקרב הייתה קריטית.¹⁶

בקרב זה, וכפי שנראה להלן גם בקרבות אחרים (כגון קרב קרקר, כפי שמופיע במונולית מכורח, וכמובן גם בקרב "רמות גלעד"), אחאב הוביל בעצמו את הקרב¹⁷ ומימש בכך את

14 לנקודת ראייה נוספת על כוח החלוץ בקרב זה ראו: הרצוג וגיוחון 1981, 110.
15 כפי שנראה להלן, נקודה זו תואמת להערכת החוקרים שפרשים ונהגי מרכבות היו תמיד חיילים מקצועיים לחלוטין בצבא הקבוע של הממלכות (Dezső 2016: 31–35).

16 הכרעת הקרב היא ממשימותיו החשובות של המצביא בקרב. לא פחות חשוב מן הניצחון עצמו, חשובות מהירות הניצחון ודרכו: "במלחמה אל יהיה עיקר מבוקשך הניצחון ולא מסעי מלחמה ממושכים" (סון טסו 1994, 18). מצב הלחימה במצור יכול להיות בעייתי מאוד לשני הכוחות הלוחמים (אפעל 1996, 40–42), אך בעיקר לכוח הנצור אם אין הוא מוכן. בקרב הזה כאמור נתפס אחאב לא מוכן, ולכן הוא העדיף לחימה מהירה על חשבון אבטחתה כדי לסיים את הקרב מהר ככל האפשר.

17 אי אפשר לדעת בוודאות אם אחאב היה ממוקם ממש בחזית הלחימה או בעורף המערך הלוחם, אך לפי התיאור במקרא יצא אחאב מן העיר ופיקד בשדה הקרב על המערכה, ולכן סביר שהוא היה בחוליית הפיקוד בשדה המערכה ושמשם ניהל את הקרב, כפי שאירע גם בקרב רמות גלעד (מלכים ב כב, כט) וגם בקרב קרקר (אסופת כתובות היסטוריות מאשור ובבל 2003, 9–21).

עקרון "דוגמה אישית בקרב"¹⁸, עיקרון שמדגיש את חשיבות רוח הלחימה, בפרט בקרב שבו הסיכון גבוה כל כך. אף שדוגמה אישית איננה עקרון מלחמה, יש לה ערך עליון אצל לוחמים בשדה הקרב והיא מסייעת הרבה לאחדות השורות. מתקפת הפתע הישראלית הובילה לניצחון מוחץ בעקבות חוסר יכולתו של מלך ארם לשלוט בחייליו, ככל הנראה כיוון שמחנה ארם לא הצליח לשלוט בכוחותיו השונים, או בשפה צבאית – הייתה חסרה לו "אחדות הפיקוד". העובדה שלרשות מלך ארם עמדו 32 מלכים הביאה לכך שכל אחד מן המלכים ניהל את צבאו ומלך ארם ניצח על המערכה כולה. צורת ניהול זו גרמה כאוס בקרב והובילה לתבוסתם. ואכן, לקראת הקרב הבא הפיק צבא ארם לקחים ושינה את מנגנון הפיקוד והשליטה שלו: "וְאֵת הַדָּבָר הַזֶּה עָשָׂה הַסֵּר הַמְּלָכִים אִישׁ מִמְּקוֹמוֹ וְשִׁים פְּחוֹת תַּחְתֵּיהֶם. וְאֶתָּה תִמְנֶה לָּךְ חֵיל כְּחֵיל הַנֶּפֶל מֵאוֹתָךְ; וְסוּס פְּסוּס וְרֶכֶב כְּרֶכֶב וְנִלְחַמָּה אוֹתָם בְּמִישׁוֹר אִם לֹא נִחַזַק מֵהֶם וְיִשְׁמַע לְקִלְמֹ וַיַּעַשׂ כֵּן" (מלכים א כ, כד–כה). הניתוח שהוצע לעיל מדגיש אפוא שלושה שלבים עיקריים בהתנהלות אחאב מול האיום הארמי: ניהול סיכונים מחושב מאוד במשא ומתן עם ארם; יצירת אחדות בעם כדי לצאת למערכה בגיבוי מלא שלו, כשהיה ברור שהעיימות בלתי נמנע; וסיום המצור במהירות האפשרית כדי למנוע פגיעה מתמשכת בכלכלה הישראלית (להרחבה על חשיבות סיום הקרב במהירות ראו: סון טסו 1994, 18).

סיכום

במאמר זה סקרנו וניתחנו את הטקסט המקראי של הקרב על העיר שומרון לאור עקרונות המלחמה הבסיסיים. אם נשלב את סקירתנו פה עם נתונים נוספים הידועים במחקר על הצבא שעמד לרשותו של בית עמרי,¹⁹ נוכל להסיק את המסקנות האלה: הצבא הישראלי התנהל על פי עקרונות לחימה סדורים וידע לנצל אותם. נראה שהעיקרון שהוביל אותו היה "רוח הלחימה", ועיצוב הזהות הישראלית היה למעשה הרקע לעיקרון זה.²⁰ על פי התיאור במקרא, אחאב התייעץ פעמיים עם ראשי העם לפני צאתו לקרב כדי לקבל לגיטימציה ממנו, ונראה שבכך באה לידי ביטוי החשיבות שאחאב ראה בעקרונות "רוח הלחימה" ו"אחדות השורות". בשדה הקרב בא לידי ביטוי עקרון "הדוגמה האישית" – אחאב תמיד יצא לקרב בעצמו (ולימים גם יהורם בנו) ונמצא בחזית, בניגוד לטקטיקת הלחימה האשורית ולפיה חוליית הפיקוד אחורית. בקרב רמות גלעד ידע אחאב היטב שהארמים מעוניינים להרוג דווקא אותו,

18 דיון מעניין על כך מובא אצל ורגון (2015, 193) בתארו את הדמויות המרכזיות בקרב – אחאב לעומת בן־הדד. לשיטתו של ורגון, הדמויות מוצגות בניגודיות מוחלטת: דמותו של אחאב מוצגת באור חיובי – שקול, זהיר ואמין לב; ואילו דמותו של בן־הדד מוצגת באור שלילי – חסר יכולת הכרעה ובעל יכולת מוגבלת מאוד לשליטה בצבאו.

19 הכוונה בעיקר לתיאור קרב קרקר, ובו מפורטים גודל הצבא הישראלי שהגיע לקרב ותיאורים מקראיים נוספים על אחאב וצבאו (ראו: אלמקייס 2017, 80–92; Galil 2002; Yamada 2000: 143–150).

20 גם לבניית העיר שומרון ולכריתת הברית עם יהודה היה תפקיד משמעותי בעיצוב הזהות הישראלית באותה תקופה.

אך אף על פי כן הוא יצא בעצמו לקרב מחופש לחייל פשוט (מלכים א כב, ל-לז). העובדה שהמקרא מציין שאחאב מת בקרב²¹ מדגישה את העיקרון הזה בצורה הטובה ביותר. נראה שאפשר לזהות בצבא ישראל יסודות של צבא סדיר שהכיר טקטיקות לחימה, ובד בבד פעל בו מסד צבא מילואים שנקרא לפי הצורך לקרב. כך עולה ביתר שאת בתיאור דמותו של אחאב, שכן התיאורים עליו ועל פעולותיו הצבאיות הם המפורטים, המגוונים והמלאים ביותר מבין תיאורי הקרבות הן במקרא הן במקורות חיצוניים. מתיאור דמותו המקראית של אחאב, בשילוב המקורות החוץ-מקראיים, עולה תמונה של מצביא בעל ראייה צבאית רחבה ויכולות צבאיות מוכחות לאורך זמן. אפיוניו שהועלו במאמר זה הם רק בחינה ראשונית לנושא שמותיר שאלות רבות, שיעמדו בפני המחקר בשנים הבאות.²²

מקורות

אגף מבצעים תורה והדרכה (אג"מ תוה"ד) 1996. עקרונות המלחמה: המטה הכללי - צה"ל (סיווג מוגבל).

אוסישקין, ד' 2010. יזרעאל, מעוזם של איזבל ואחאב. קתדרה 139, 2-11.

אלמקייס, י' 2017. אחאב מלך ישראל: קיום לדמותו הצבאית של מלך ישראל. עבודת מוסמך, אוניברסיטת אריאל בשומרון.

אסופת כתובות היסטוריות מאשור ובבל: מאות ט'-ו' לפסה"צ (תרגום וביאור: מ' כוגן) 2003. ירושלים: מוסד ביאליק.

אפעל, י' 1996. כעיר נצורה: המצור וגילוייו במזרח הקדום. ירושלים: מאגנס.

בורנשטיין, א' 2003. ממלכת ישראל בימי בית עמרי. עבודת דוקטור, אוניברסיטת ברא"ל.

ברוכי-אונא, א' 2013. בית עמרי, בית אחאב ובית יהוא: קרבת דם וקרבות דמים. בית מקרא נח(ב), 30-5.

גליל, ג' 2001. ישראל ואשור. חיפה: הוצאת אוניברסיטת חיפה.

הרצוג, ח' וגיחון, מ' 1981. מלחמות התנ"ך. ירושלים: עידנים.

ורגון, ש' 2015. בארצות המקרא: מחקרים בנבואה, בהיסטוריה ובהיסטוריוגרפיה נבואית. רמת גן: הוצאת אוניברסיטת ברא"ל.

זרטל, א' 1988. "ממגדל נוצרים עד עיר מבצר": לתולדותיהן של מצודות הדרכים בממלכת ישראל. קדמוניות כא(3-4), 82-86.

זרטל, א' 1997. מערכת מצודות מתקופת הברזל סביב העיר שומרון. מחקרי יהודה ושומרון ז, 9-26.

21 הדעות העיקריות במחקר הן שאחאב מת בקרב קרקר או בקרב רמות גלעד (ראו לדוגמה: Galil 2002; Na'aman 2005). דעה אחרת טוענת שהוא מת מוות טבעי, כפי שטוען ג'פסן (157-155: Japsen 1941-1944).

בהסתמכותו על הפסוק "וַיִּשָׁב אַחָב עִם אֲבֹתָיו" (מלכים א כב, מ).

22 אני מודה לד"ר איציק שי ולד"ר שי גורדין על עזרתם במחקר זה.

- ידין, י' 1977. מלחמות ישראל עם ארם. בתוך י' ליוור (עורך), **היסטוריה צבאית של ארץ ישראל בימי המקרא**. ירושלים: מערכות, עמ' 178–180.
- יוחננוף, י' 2014. עקרונות המלחמה של צה"ל: צריך להוסיף את הגמישות. **מערכות** 455, 60–62.
- לאונרד, ר"א 1977. **"על המלחמה": מדרוך קצר לקלאוזביץ** (תרגום: ע' לוטם). תל אביב: מערכות.
- מזר, ב' 1977. מלחמות ישראל עם ארם. בתוך י' ליוור (עורך), **היסטוריה צבאית של ארץ ישראל בימי המקרא**. תל אביב: מערכות, עמ' 206–220.
- מזר, ע' 2001. על הזיקה בין המחקר הארכאולוגי לכתיבת ההיסטוריה של ראשית ישראל. **קתדרה** 100, 65–88.
- סון טסו 1994. **חכמת המלחמה** (תרגום: א' ברוידא). תל אביב: מערכות.
- פינקלשטיין, ח' 1973. יחס המקרא אל מדיניות-החוץ של אחאב. **תרביץ מג(א)**, 21–33.
- פינקלשטיין, י' וסילברמן, נ"א 2003. **ראשית ישראל: ארכיאולוגיה, מקרא וזיכרון היסטורי**. תל אביב: הוצאת אוניברסיטת תל אביב.
- תדמור, ח' 1969. ימי הבית הראשון ושיבת ציון. בתוך א' מלמט, ח' תדמור, מ' שטרן וש' ספראי, **תולדות עם ישראל בימי קדם**. תל אביב: דביר, עמ' 93–179.
- II Kings* (The Anchor Bible, commentary by M. Cogan and H. Tadmor) 1988. Garden City, NY: Doubleday.
- Berlyn, P. 2007. The Rebellion of Jeho. *Jewish Bible Quarterly* 35(4): 211–221.
- De Backer, F. 2009. Some Basic Tactics of Neo-Assyrian Warfare Siege Battles. *State Archives of Assyria Bulletin* 18: 265–286.
- Dezső, T. 2016. *The Assyrian Army: II – Recruitment and Logistics*. Budapest: Eötvös University Press.
- Finkelstein, I. 2011. Stages in the Territorial Expansion of the Northern Kingdom. *Vetus Testamentum* 61(2): 227–242.
- Finkelstein, I. 2013. *The Forgotten Kingdom: The Archaeology and History of Northern Israel*. Atlanta, GA: Society of Biblical Literature.
- Finkelstein, I. and Lipschits, O. 2010. Omride Architecture in Moab: Jahaz and Ataroth. *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins* 126(1): 29–42.
- Franklin, N. 2004. Samaria: From the Bedrock to the Omride Palace. *Evant* 36: 189–202.
- Galil, G. 2002. Shalmaneser III in the West. *Revue Biblique* 109(1): 40–56.
- Jepsen, A. 1941–45. Israel und Damaskus. *AfO* 14: 153–172.
- Liverani, M. 1973. Memorandum on the Approach to Historiographical Texts. *Orientalia* 42: 178–194.

- Mazar, A. 2011. The Iron Age Chronology Debate: Is The Gap Narrowing? Another Viewpoint. *Near Eastern Archaeology* 74(2): 105–111.
- Na'aman, N. 2005. Was Ahab Killed by an Assyrian Arrow in the Battle of Qarqar? *Ugarit-Forschungen* 37: 461–474.
- Radner, K. 2012. Israel, the "House of Omri". *Assyrian Empire Builders*, University College London. <http://www.ucl.ac.uk/sargon/essentials/countries/israel>
- Rainey, A. F. and Notley, R. S. 2006. *The Sacred Bridge: Carta's Atlas of the Biblical World*. Jerusalem: Carta.
- Sergi, O. 2015. State Formation, Religion and "Collective Identity" in the Southern Levant. *Hebrew Bible and Ancient Israel* 4(1): 56–77.
- Yamada, S. 2000. *The Construction of the Assyrian Empire: A Historical Study of the Inscriptions of Shalmaneser III (859–824 B.C.) Relating to His Campaigns to the West*. Leiden: Brill.
- Younger, K. L. 2007. Neo-Assyrian and Israelite History in the Ninth Century: The Role of Shalmaneser III. In H. G. M. Williamson (Ed.), *Understanding the History of Ancient Israel* (Proceedings of the British Academy 143). Oxford: Oxford University Press, pp. 243–277.

* יאיר אלמקייס – אוניברסיטת אריאל בשומרון